

INNOVACIO ÉS GAZDALKODÁS A KÖZMŰVELŐDÉSSEN

Közgazdász kutatóként az elmúlt években a művelődés-közgazdasági összefüggéseivel és társadalmi tervezésének módszertanával foglalkoztam. Hosszas vizsgálatokkal egy alapvető felismerésre jutottam: a ráolvasástól egy ló se megy előre, nemhogy egy ország... Az elmúlt másfél-két évtized során annyit hangsúlyozták és hangsúlyoztuk a gazdaság és művelődés összefüggéseit, hogy úgy látszik, megunták magukat, és sehogyse akarnak összefüggenni... Előadásomban erről lesz szó, no meg arról, hogy "és mégis": tehát arról, hogy valahogyan mégiscsak összefüggenek és kell, hogy összefüggjenek.

Előadásom bevezetéseként néhány példát említek arról, hogy milyen végletek között él ma az oktatás és művelődés intézményrendszere, s ezzel mutatok rá arra, hogy miért van szükség innovációra - azaz újításra, megújításra - a közművelődésben. Ezt követően a gazdaság és művelődés összefüggéseinek felismeréséről és az elismertetésért való küzdelemről lesz szó. Ezt követően - mintegy visszatekintésként - a problémakör történelmi hátterét vázolom. Végül egy szelektív cselekvési program elemeire teszek javaslatot.

Lássunk néhány példát arra, hogy milyen végletek között helyezkedik el - vergődik, stagnál és fejlődik - a hazai kulturális élet.

Van oktatási törvényünk, ennek szelleme és tételes szövege sok új kezdeményezésre ad lehetőséget. Ugyanakkor vannak iskolák, amelyekben már a kréta is hiányzik. Az elmúlt években több lényeges ponton megújult az oktatás tartalma, új tankönyvek sora jelent meg. Ugyanakkor tízezrek - szülők és gyermekek - szenvedik az elszigetelt iskolakörzetesítések áldatlan következményeit.

Épültek szép, sőt egyik-másik esetben nemzetközileg is híressé vált művelődési otthonok. (Ez utóbbiak esetében Makovetz Imre megvalósult terveire gondolok, mint pl. a művelődés háza Sárospatakon vagy a zalaszentlászlói faluház.) Ugyanakkor a művelődési otthon típusú intézmények körébe sorolható épületek jelentős része a szó szoros értelmében lerohadt. A korábbi előadásokban hallhattuk, hogy számos új kezdeményezés bontakozott ki a közművelődésben - ugyanakkor az is tény, hogy vannak falvak, ahol "nincs már egy dalárda a Himnusz eléneklésére", s az újratermelés intézményrendszere annyira leromlott, hogy a buszjárat, az iskola stb. után végül elvitték az állami kan disznót is... (Itt az Alföld című folyóiratban folytatott művelődési otthoni vita egy momentumára utalok.)

Nemzetközileg is elismert előadóművészeti produkciók vannak, mint pl. Markóék táncszínháza - és ugyanakkor közismert a Nemzeti Színház építésének látványos kudarca.

Különböző viták során és a tömegkommunikációban naponta hallhatjuk és olvashatjuk: a továbbképzés és vezetőképzés alapvetően fontos, hovatovább a gazdasági kibontakozás, a társadalmi megújulás egyik alapvető feltétele. Ugyanakkor tapasztalhatjuk azt is, hogy már-már jogszabályi szinten tiltják be a vezetőképzésben és a továbbképzéseken való részvételt, és az erre fordítható anyagi eszközök látványosan és rohamosan csökkennek.

A színvonalas könyvtermelés és -kínálat kétségtelen, ám tudjuk, hogy hatalmas eladhatatlan készletek halmozódtak fel, ugyanakkor még mindig krónikus hiány van egyes alapművekből és kézikönyvekből; s mindezzel együtt a szociológusok már évek óta az olvasásra fordított idő rohamos csökkenését mutatják ki.

Az elmúlt években jelentős magyar filmsikerek születtek, ugyanakkor a magyar filmszakma intézményrendszere, szervezetrendszere gazdaságilag szinte teljesen ellehetetlenült.

Nem folytatom a szélsőségek áttekintését. Tudom, hogy vannak, akik azt mondják: válságba került a magyar kultúra. En azokkal értek egyet, akik úgy fogalmazznak, mint pl. Szikora János egy interjúban: "Válságba került a film mint gyár, a televízió mint hivatal, és a színház mint gazdálkodó intézményrendszer." Tehát - szerintem - nem a magyar kultúra került válságba, hanem a kultúra intézményei, vagy még pontosabban: korábban kialakult szervezeti formái. A továbbiakban ennek főbb jellemzőit és a kibontakozás gazdasági lehetőségeit tekintem át.

Felismerések és az elismerés hiánya

"Ha egy évre tervezel, vess magot. Ha tíz évre tervezel, ültess fát. Ha száz évre tervezel, tanítsd a népet. Ha magot vetettél, egyszer aratsz, ha fát ültettél, tízszer aratsz. Ha tanítod a népet, százszor aratsz." A közgazdasági elméletörténetet tanulmányozva azt tapasztalhatjuk, hogy ez a Kuan-Cu által megfogalmazott felismerés számos változatban fogalmazódott meg a társadalmi fejlődés, a gazdasági növekedés gyökereit, mozgató rugóit elemző munkákban. Kutatásaim során magam is ennek konkrét megnyilvánulásait, intézményi, szervezeti összefüggéseit ke-

restem. Indíttatásként, az 1970-es évek elején, amikor közgazdasági egyetemi hallgató, és ezzel párhuzamosan aktív újságíró voltam, feltűnt nekem, és nagyon izgatott egy elméleti és egy gyakorlati ellentmondás. Az elméletben jól megtanultuk, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájában az előbbi a meghatározó. A termelőerők körében pedig kiemelkedő szerepe van az embernek, a maga termelési tapasztalataival. Am itt mintha elvágták volna: a tankönyvekben és a kötelező irodalomban akkor nyoma sem volt az emberi tudás közgazdasági elemzésének. Később, az 1970-es évek folyamán már az ilyen irodalom hatásától visszhangzott a sajtó. Akkor azt a hiányt fedeztem fel én is, amiről Berend T. Iván később megjelent könyvében így írt: "A gazdaságelmélet hosszú ideig elhanyagolta a műveltség, a képzettség szerepét a gazdasági folyamatokban. A növekedés tényezői között még a marxista közgazdaságtudomány is megfeledezett ezen összefüggésről, amely pedig minden alapfokú összefoglalás legelején, az alapfogalmak tisztázásaként, hűségesen megismételte azt a marxi gondolatot, hogy a legfőbb termelőerő az ember, a maga tapasztalataival, ismereteivel... A marxista közgazdasági elmélet megújulására volt szükség, hogy e gondolat eredeti erejével hassa át a közgazdasági gondolkodást."^{1/} A legfontosabb klasszikus és kortárs források tanulmányozásával egy csodálatos világ nyílt meg előttem: az emberi tényező s ezen belül a tudás, a művelődés gazdaságtana. Lassan világossá vált, hogy az emberi tényező - és ezen belül a művelődés - gazdasági szerepének elemzése csak a történelem, a közgazdaságtan, a szociológia és a politológia közös részeként, multidiszciplináris megközelítéssel lehetséges.

Emlékeztetek arra, hogy az 1974-es közművelődési párt-határozat, majd az 1976-os közművelődési törvény előkészítésének, vitájának lelkes hangulatában megtörtént, deklaráltatott a közművelődés társadalmi szerepének elméleti

felismerése. A felismerés politikai rangra emelésének időszakában bontakoztak ki a jövőkutatási viták, amelyek többek között a távlatiságra s ezzel összefüggésben a tudás jövőt formáló szerepére is felhívták a figyelmet. Mindezzel együtt vált világossá, hogy a tudás termelésének és elosztásának világában is mechanizmus-reformra van szükség. Emlékezzünk az 1970-es évek elején sokat idézett csehszlovákiai jelentésre, a "Válaszúton a civilizáció"-ra. "...A termelőerők szubjektív alkotóelemében végbemenő változások összessége szükségképpen kultúrforradalomba torkollik, mégpedig a szokásosnál lényegesen mélyebb és szélesebb értelemben, mert nem korlátozódik a kultúrán belül végbemenő változásokra, hanem magát a kultúra helyzetét is megváltoztatja a társadalom életének kereteiben, anyagi előfeltételeinek kialakítását pedig közvetlenül az ember fejlődésétől, az emberi erők művelésétől teszi függővé... Amennyiben távlatilag a társadalmi folyamat döntő mozgatóerejévé a tudomány válik, annyiban már a jelen korban kulcs helyzete van a művelődésnek és az iskolának. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a jövőben a legjobb tudományos és művelődési rendszerrel rendelkező társadalom olyan helyzetet foglal majd el a világban, mint valamikor a legnagyobb művészeti gazdagsággal, később pedig a legnagyobb ipari potenciállal rendelkező állam..."^{2/}

Az ilyen megfogalmazások magyarországi megfelelőit hosszú oldalakon át lehetne sorolni. Az 1970-es évek végére már kialakult az elméleti felismerés összképe is. Hiszen számos elméleti elemzés és empirikus vizsgálat alapján vált nyilvánvalóvá, hogy a fejlődésben elmaradott országok kitörési kísérleteinek kudarcjai, a közepesen fejlett országokban a modernizáció akadályai jórészt az alacsony képzettségi-műveltségi szinttel vannak összefüggésben. "A műveltségi, képzettségi szint különböző fokú elmaradása helyenként a legkorszerűbb technika adaptációjának,

s mindenhol a korszerű innovációs képességnek a rovására megy... ma már - legalábbis elvileg - mindenki nagy jelentőséget tulajdonít a képzettségi-műveltségi szintnek, a gazdaság műveltségi képzettségi meghatározottságának..."^{3/}

Ami a gyakorlati ellentmondást illeti, mindezekkel együtt az 1970-es évek elején - és azóta is folyamatosan - azt tapasztaltam, hogy az oktatási, művészeti, közművelődési, tömegkommunikációs intézményekben dolgozók permanensen panaszkodnak a romló anyagi feltételek, s az utóbbi időben nem egyszer a gazdasági ellehetetlenülés miatt. Miközben lassan már a vízcsapokból is az életmód-gazdaság-művelődés összefüggéseinek hangoztatása folydogált, aközben az országot járva döbbenetesen tapasztaltam a művelődési intézmények kritikus gazdasági helyzetét. Érezkelhettük és szenvedhettük a művelődés terén a merev, nem ezekre az intézményekre szabott tervezési és szabályozási mechanizmus által okozott mérhetetlen károkat. Láttuk a falvak és peremkerületek kulturális leépülését. Osszességében tehát átérteltük a felismerést, és átérteltük azt is, hogy ezt nem követte a tervezési, finanszírozási, szabályozási elismerés. Az a régi felfedezés, hogy "a tudásba való beruházás fizeti a legnagyobb kamatot" elsikkadt az újraelosztás tervutasításos jellegű szabályozási útvesztőiben.

Az elmúlt három évtized során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a kulturális beruházások döntően rekonstrukciós vagy pótló jellegűek voltak. Az elhalasztott döntések és beruházások miatt a szükségletek kummulálódtak. Az új kulturális beruházások döntően új funkciók kielégítésére jöttek létre, vagy régi adósságokat pótoltak, s bármilyen fontosak és néhány esetben szépek is - nem tudják elfedni a leromló állapotú és állagú, létében a kulturálatlanságot sugárzó többi intézményt. Mindezzel együtt tudjuk, hogy

megoldatlan nemcsak a kistelepülések, hanem a peremkerü-
letek, a lakótelepek és az üdülőkörzetek kulturális in-
tézsményekkel való ellátottsága is.

A megtermelt értékek újraelosztása során - az elméle-
ti felismerések és a deklarált szándékok ellenére - a kul-
turális intézmények és tevékenységek folyó finanszírozá-
sában a pozíciók relatív helyzete nem változott, tehát
nem nőtt a kulturális szféra részesedése a nemzeti jövede-
lem felhasználásán vagy a költségvetésen belül. A folyó
ráfordítások - napi árakon számolt - egyébként tetszetős
növekedési üteme nem ellensúlyozta az inflációt. Az elmúlt
negyedszázad alatt a ráfordítások növekménye döntően az új
intézmények költségeit és a régi intézmények új funkcióit
fedezte. Tehát a régi intézmények és tevékenységek rela-
tív gazdasági helyzete nem javult, sőt az utóbbi néhány
évben rohamosan romlott. A számadatok és arányok idézése
hosszadalmas módszertani fejtegetést és a fogalmak, csopor-
tosítások definiálását tenné szükségessé. Meglehetősen szis-
zifuszi statisztikai munkával az elmúlt években mindezt
empírikusan is bizonyítani tudtam, s több tucat táblázat-
tal készen vagyok a művelődés gazdasági helyzetének átte-
kintésére. Itt most elégedjünk meg azzal, hogy az oktató-
son kívüli művelődésre fordított folyó kiadások aránya a
nemzeti jövedelemhez viszonyítva kb. olyan, mintha száz fo-
rintból egy kicsit fagylaltra akarnánk adni a gyerekeknek.
Egy forintért kap egy gömb fagylaltot a markába, és az ol-
vadozó lé kicsorog az újjai közül... Ha még húsz fillért
adunk neki, akkor tölcser is kap hozzá... A távlati terve-
zés keretében a kultúra érdekeit, továbbá a gazdaság és
kultúra összefüggéseit hangoztatók ezért érveltek az újra-
elosztási arányok megváltoztatása mellett: ha egy picit
magnöveltük volna a nemzeti jövedelemből kultúrára fordít-
ott összegeket, az a népgazdaságnak alig tűnt volna fel,
viszont - az iménti fagylaltozási példát követve - a kul-

turális szféra terén jelentős előrelépésre adott volna lehetőséget.

A felismerések és elismerések közötti feszültség, kiáltó ellentmondás megoldására és feloldására először a hosszútávú tervezési viták keretében és általában a tervezés során történtek erőfeszítések. A kultúra mellett érvelők az újraelosztási arányokat kívánták megváltoztatni, s azért harcoltak - mondhatom: harcoltunk -, hogy az állami (ezen belül a központi és tanácsi) költségvetésből több pénz jusson a kultúrára. Mint tudjuk, ez a küzdelem itt-ott sikerrel járt, ám alapvető és meghatározó jellemzője a kudarc...

Időközben kiderült, hogy a felesleg, a pazarlás és a hiány a kulturális szférában is egyszerre van jelen. Ennek oka az a szabályozó rendszer, amely egyáltalán nem a kulturális intézményrendszerre szabott, s amely az 1970-es évek végére, az 1980-as évek elejére hovátovább már önmagában is a fejlődés gátjává-vált. Kibontakozott tehát a küzdelem a kulturális szférára szoruló szabályozási Nessus-ing felvágása érdekében. Az ilyen törekvések bizonyos területeken lényeges sikerekkel jártak, hiszen jónéhány ponton nem csupán lazult a szabályozók szorítása, hanem olyan új rendelkezések születtek (pl. a művelődési otthonok vagy a színházak terén), amelyek a szabadabb és ésszerűbb gazdálkodást segítették elő.

Mindezekkel párhuzamosan bontakoztak ki azok a tartalmi megújítási törekvések, amelyek megjelenésükkel, létükkel már önmagukban is más finanszírozási, szervezési, szervezeti, intézményi formákat követelnek és alakítanak ki.

Ha mindezeket megpróbáljuk együttesen szemlélni, akkor valóban világossá válik, hogy nem a kultúra, hanem a kulturális intézmények redisztributív, azaz központosított,

újraelosztó jellegű finanszírozása került válságba. Ezért is van piaca azoknak a szórványos elemzéseknek, információknak, amelyek az államilag központosított kultúra-finanszírozástól eltérő lehetőségeket, tapasztalatokat mutatják be. A továbbiakban - igencsak vázlatosan - az ilyen történelmi tapasztalatokra fogok utalni.

Modellek és tendenciák

Tértől és időtől független kultúra-finanszírozás nincs. A gazdaság, az ideológia, a politika, a társadalmi szerkezet és a művelődés kölcsönösen összefüggenek egymással, a meghatározottságok konkrét irányának és súlyának megállapítása nagyon körültekintő, alapos apró munkát igényel. Ha ezt megtesszük, akkor eljutunk az egyes történelmi korszakokra jellemző kultúra-finanszírozás konkrét módjainak megértéséhez, a dominanciák kimutatásához. Mindezt előrebocsátva itt csak megkockáztatom azt, hogy felvázoljam a finanszírozás legfőbb - olykor egymás mellett élő - módjait.

Történelmileg talán a leginkább közismert az egyházi modell. A történelmi egyházak a saját birtokaik és újraelosztó hatalmuk bázisán sokféle variációban finanszírozták a kulturális fejlődést. Az egyházi finanszírozási modell mellett ugyancsak közismert az uralkodói, főúri finanszírozás. Elég, ha csupán az uralkodók udvartartásához tartozó tudományos, zenei és más művészeti produkciókra, alkotó műhelyekre gondolunk. Mindezekkel együtt ugyancsak általánosan elterjedt a mecénási jellegű finanszírozás, az a forma tehát, amely nem feltétlenül hozott létre saját hatalmi köréhez tartozó kulturális intézményrendszert, ám a tőle függetlenül meglévő egyes műhelyeknek, tendenciáknak, akcióknak támogatást nyújtott, tehát "adott" a kultúrára... Igen elterjedt volt a saját bázisú, nemesi jellegű kultúra-

finanszírozás. A nemesi kisbirtokon élő tulajdonos saját magát és baráti környezetét mint kulturális intézményt is finanszírozta a feudális birtok jövedelméből. Gondoljunk a reformkort megelőző, a reformkori vagy a szabadságharcot követő magyarországi szépirodalom finanszírozására, Kisfaludyra, Fáy Andrássra, Kazinczyra stb. Kazinczy esetében ez a saját bázisú nemesi finanszírozás egészen világosan elemezhető, hiszen pl. a kufsteini várbörtönből hazatérve Bányácskán (a Sátoraljaújhely melletti mai Széphalmon) a birtokán élve folytatta irodalmi munkásságát.

A kapitalizmus kialakulásával és a szekularizációval párhuzamosan egyre inkább terjedt az állami finanszírozás is. Ezzel együtt mind nagyobb szerepet kapott a kultúra közösségi, egyesületi finanszírozása. Tovább élt a fogyasztói finanszírozás, amely a vásárokon fellépő mutatványosok megfizetésétől, a zenei rendezvényeken át, a kőszínházakban megtelepülő előadóművészetek számos formájában vált meghatározó jelentőségűvé. Mindezekkel párhuzamosan az anyagi termeléssel közvetlenül összekapcsolt kultúra-finanszírozás is a leghosszabb történelmi múltra tekint vissza. En ezt funkcionális finanszírozásnak nevezem, és döntően az építészethez kapcsolódó műalkotásokban, a díszítőművészetben, az iparművészetben, a park- és kastélyépítésben tudom tetten érni. A kultúrának, a művészetnek ez a fajta finanszírozása az első lószerszámkészítőktől, a katedrálisok építőin át, a mai iparművészetig húzódik. A kapitalizmus mai formájában mind inkább elterjedt a kultúra indirekt támogatási formája, amely úgy működik, hogy a profitból a kultúrára tett összegek adómentesek; így érthető meg az, hogy a mégoly erős gazdasági válságok esetén is megélt pl. a művészet. Ennek a finanszírozási módnak egy változata az alapítvány, amely ugyancsak rendkívül elterjedt világszerte. Az előbb felsorolt formák egy sajátos összegeződése a kultúrának az a szerves finanszírozása,

amely pl. a magyarországi történelmi nagy iskolák életében volt kimutatható. Ennek lényege az, hogy az oktatási intézmény saját birtokokkal és saját gazdasági háttérrel rendelkezett. A megtermelt értékeknek csak egy részét fordította a gazdasági háttér bővítésére, jelentősebb részét közvetlenül az oktatási, művelődési célokra használták fel.

Az iménti felvillantásokból is látszik, hogy a kultúra finanszírozásának jóval tágabb lehetőségei vannak, mintsem az állami redisztributív rendszer. Am ami ezt illeti, ebben is különböző módon kapcsolódhatnak össze a társadalmi lét újratermelésének egyes szférái. Ha egy-egy mondatban kell az ilyen szempontból vett lényegyet megfogalmazni, akkor az 1920-as és 1930-as évek Magyarországnak kultúra-finanszírozási jellemzője az, hogy a külpolitikai törekvéseket és a kultúrpolitikát kívánták összekapcsolni. Klebersberg kultúrpolitikájának lényeges eleme volt az a tézis, hogy "a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is" - tehát a kultúrpolitikát a külpolitikai törekvések szolgálatába állították. Ebből viszont jelentős kulturális beruházások és aktív állami kultúra-finanszírozási politika következett. (Félreértés ne essék: egyáltalán nem idealizálom az akkori törekvéseket, s itt most nem érintem a törekvések tartalmát, csupán az összekapcsolódások jellemzőjére mutatok rá.) A felszabadulás utáni művelődés első korszakának - az 1945-1948 közötti időszaknak - kultúra-finanszírozási jellemzőjét egy Illyés Gyula idézettel mutatom be: "Elvész a nép, amely nem szerzi meg a tudás fegyvereit." Ekkor tehát a kultúra finanszírozási problémáját és az aktív állami finanszírozás szükségességét a demokratikus kibontakozással kapcsolták össze. Az 1950-es évek jellemzője a tervutasításos népművelés volt. Az 1960-as évektől - pontosabban az 1960-as évek végétől - kezdődött el az a törekvés, amelynek során a termelést és művelődést

próbálták meg összekapcsolni. Egyrészt az volt a feltételezés, hogy a magasabb képzettségi, műveltségi szint meggyorsítja az anyagi termelés fejlődését is. Másrészt feltételezték, hogy a felszabaduló idő növekvő mértékben fog majd művelődésre fordítódni. Harmadrészt feltételezték, hogy az életszínvonal javulásával, az anyagi javak bővülésével a lakosság a szabadon elkölthető jövedelmeit egyre nagyobb mértékben művelődésre fordítja majd. Ma már tudjuk, hogy mindez nem következett be, a várankozások nem teljesültek. Hiszen pl. a megnövekedett szabadidőt döntő mértékben pótlólagos munkavégzésre fordítottuk. A második gazdaságban végzett munkánk az egyéni jövedelemszerzés szempontjából ugyanis hatékonyabb volt, mint a főállású munkavégzés. Az időnket mindemellett lekötötte a quasi gazdaságból fakadó munkakényszer, tehát a hamar elromló vagy használhatatlan termékek javításával, a rájuk való pénzkereséssel eltöltött idő. A szabadon elkölthető jövedelmek sem áramlottak a művelődés területére, mert - összhangban az emberi gazdálkodás évezredes történelmével - először tőkésedni akartak. Erre azonban egészen a nyolcvanas évek közepéig nem volt igazán lehetőség, így pazarló kincsképzésben merevültek meg, mint pl. az ingatlanok, hétvégi házak -, amelyek újabb munkaráfordítást és újabb anyagi javak vásárlását igényelték. Mindezekkel együtt mégiscsak nőttek a művelődésre fordított összegek, ám a növekmény - épp úgy, mint az intézmények esetében - döntően az új kultúraközvetítő eszközök megvásárlására és fenntartására fordítódott. Tehát a lakossági finanszírozás terén is a hagyományos kultúra-közvetítő eszközök kerültek nehéz helyzetbe.

A kulturális intézményrendszer a kínálat és kereslet eltéréseiből fakadóan, további gazdasági helyzetének leromlottsága miatt válságos helyzetben van. Ugyanakkor az irányta való társadalmi szükségleteket meghatározza az a tény, hogy a világgazdasági korszakváltáshoz való alkalmazkodás

tudásigényessé vált. E két megállapítás egyidejű érvényesége miatt az egyes szakágazatokban jelentkező problémák egymást felerősítve, összefonódottan jelentkeznek. Igencsak kemény ellentmondások között kell megtalálni a kivetítő utat.

Cselekvési lehetőségek

Véleményem szerint alapvető követelmény az, hogy a nehezedeő gazdasági körülmények között mindent megtegyünk azért, hogy a "gazdaság" és a "kultúra" más nyelven beszéléséből származó tragikus tendenciákat megakadályozzuk. Alapvetően fontos, hogy a kulturális szféra reális, a nemzeti újratermelés egésze szempontjából történő megítélésére törekedjünk. Ez azt jelenti, hogy a kultúra állami, tanácsai finanszírozásában a távlati, közösségi, nemzetgazdasági szempontokat juttassuk érvényre a pillanat mindenkori kényszerpályáival és bürokráciájával szemben. Ennek hangsúlyozása azért alapvetően fontos, mert a művelődés gazdasági problémái nem csupán a tervezés rendszerével, a finanszírozás mértékével és allokációjával vannak összefüggésben, hanem jelentős részben a mechanizmus általános ellentmondását és konkrétan a szabályozástechnika anomáliáit, diszfunkcióit tükrözik. Mindezek miatt a művelődés közzgazdasági összefüggéseinek áttekintése nem csupán szakmai feladat, hanem az adott konkrét intézmények esetében is politikai és etikai kötelesség. Mindezek után én a közművelődésre vonatkozó gazdálkodás terén az innováció kibontakoztatásához az alábbi lépéseket tartom fontosnak - nemzeti, regionális, helyi és intézményi szintre egyaránt értelmezhetően.

1/ A kulturális szféra egésze, egy-egy város, település kulturális intézményrendszere vagy egy konkrét intézmény esetében egyaránt az a kiinduló feladat, hogy át kell

tekinteni az érzékelhető válságjelenségek összefüggéseit, és a tisztánlátás érdekében el kell különíteni a feszültségek gazdasági, szervezeti, tartalmi és kereslet-kínálati összetevőit. Ha ezeket nem válogatjuk szét, és az adott konkrét esetben nem vizsgáljuk meg a felsorolt tényezők súlyát, akkor önmagunkat vezetjük félre. Ha viszont ezt az elemzést (egy-egy jelenség esetében akár csak egy alapos beszélgetés erejéig) elvégezzük, akkor eljuthatunk egy olyan cselekvési program kidolgozásáig vagy legalább is végiggondolásáig, amely nem szorul bele a kialakult érdekek által meghatározott viszonylag szűk küzdőtérbe.

A funkcionális jellegű áttekintés során el lehet jutni egy olyan cselekvési program elkészítéséhez, amely szélesebb társadalmi talajon alakítja ki a szükségszerű prioritásokat. Egy ilyen program a kulturális szféra egésze esetében magában foglalná a művelődési intézmények folyó finanszírozásában és szabályozásában megkezdett, ám eddig csak a foltozgatásig eljutott korszerűsítést. Egy-egy intézmény esetében a változó körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás módszertani alapjait teremti meg. Mindez nem jelenti a piaci igényeket kiszolgálni kényszerülő, bevétel-orientált gazdálkodás egyeduralmát, hanem az intézményi célok és a fizetőképes kereslet reális összehangolása, tehát a terv által keretek közé szorított piac irányába hat.

2/ A művelődési intézmények mai válságos helyzetében fel kell készülni az értékek őrzésére. Ez azt jelenti, hogy a szó szoros értelmében "takarítási tervet" kell készíteni, és ki kell választani a távlati szempontból mindenképpen megőrzendő és folytatandó tevékenységeket, s ezzel együtt a selejtes vagy kevésbé fontos tevékenységekről és intézményekről le kell mondani. Nem szabad engedni tehát, hogy a restrikcio lineáris érvényesülése a jót és rosszat egyaránt sújtsa.

Ezzel együtt szisztematikusan át kell tekinteni az információs forradalom hazai és ezen belül az egyes intézményekre és tevékenységekre gyakorolt hatását. Erre azért van szükség, hogy meg tudjuk állapítani, és el tudjuk dönteni: hol kell és lehet sajátos érdekeinknek és céljainknak megfelelő stratégiákat ezzel kapcsolatban életbe léptetni.

A fentiekkel összefüggésben nagy súlyt kell helyezni a munkatársak és különösen a vezetők képzésére és továbbképzésére. A mai nehéz helyzetben ténylegesen ki kell képezni az intézmények vezetőit, a felelősségteljes, racionális, etikailag megalapozott és ugyanakkor rugalmas döntés-előkészítésre és döntésekhez. Tehát: a képzésen és továbbképzésen nem szabad spórolni.

3/ Tudomásul kell venni azt, hogy a felgyülemlett feszültségeket, ellentmondásokat nem csupán az értelmiségiek érzik, hanem a funkcionális és szerkezeti zavarok együttes jelentkezése nyilvánvalóvá vált a legszélesebb tömegek előtt. Ebből már is az következik, hogy lényegesen csökken a kulturális intézményrendszer és a bennük dolgozók politikai feszültségeket oldó szelep szerepe, az erre való hajlandósága és képessége. Az elbizonytalanodási folyamat megállítására való törekvés a problémák nyílt és nyilvános feltárását és megvitatását követeli meg.

4/ Nem egyszer előfordult, hogy az országos, regionális, helyi és intézményi művelődéspolitikai döntések csupán a "van" és a "kell" dichotómiájában mozogtak. Az elkövetkezendő években mind inkább számolni kell - az irányításban is - a lehetőséggel. Ennek kezelési módja az, hogy a művelődéspolitikai jellegű döntések előkészítése során a társadalmi tervezésre kell támaszkodni. Ez azt jelenti, hogy a tervezés folyamatába be kell vonni azokat, akikre a terv

irányulni fog. Tehát mind inkább maga a társadalom tervezzen. Ugyanakkor ez a követelmény azt is jelenti, hogy a tervezésnek nem csupán tevékenységekre, akciókra vagy beruházásokra kell irányulnia, hanem társadalmi folyamatokra, amelyek kontextusában a tevékenységek, akciók, beruházások távlatosabb értelmet nyernek, s a távlatok dimenziójában is megmértetnek. A bizalom és felelősség elvének összekapcsolása a társadalmi tervezés metodológiájával: eszköz a közművelődési innovációk gazdasági megalapozásához.

J e g y z e t e k

- 1/ Berend T. Iván: Ot előadás oktatásról és gazdaságról. Magvető Könyvkiadó 1978. 141.o.
- 2/ Radovan Richta és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. A tudományos-technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggései. Kossuth Könyvkiadó 1968. 272.o. (Kiemelés tőlem.)
- 3/ Berend T. Iván: Idézet mű, 143.o.